

УДК 658:338

КАЧАН Д.А., аспірант
Науковий керівник – **ВАРЧЕНКО О.М.**, д-р екон. наук
Білоцерківський національний аграрний університет
dmytroqachan@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ СКЛАДОВИХ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто економічну сутність матеріально-технічної бази, досліджено її зв'язок з сільськогосподарським виробництвом. Проаналізовано різні підходи до трактування категорії «матеріально-технічна база сільського господарства», запропоновано синтез класичного та інноваційно орієнтованого підходів до формування і використання матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва. Визначено поелементну структуру матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. Узагальнено шляхи взаємодії підсистем формування та використання матеріально-технічної бази у сільськогосподарському виробництві. Запропоновано пріоритетні напрями формування структурних елементів матеріально-технічної бази сільського господарства на інноваційній основі.

Ключові слова: матеріально-технічна база, основні засоби, розширене відтворення, інноваційний підхід.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів розвитку сільського господарства є відповідне матеріально-технічне забезпечення підприємств. У нинішніх умовах актуальність дослідження питань формування та ефективного використання матеріально-технічної бази (МТБ) сільськогосподарських підприємств підвищується унаслідок порушення збалансованості між структурними елементами МТБ, умовами її функціонування і відтворення, рівнем сприйняття до різного роду інновацій, високої адаптивності до мінливого зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема матеріально-технічного забезпечення, матеріально-технічної бази сільського господарства, а також її відтворення займаються такі вітчизняні вчені: Білоусько Я.К., Іванишин В.В., Підлісецький Г.М., Шпикуляк О.Г., Могилова М.М., Андрійчук В.Г., Олійник О.В., Шебанін В., Саблук П.Т., проте ряд питань потребує подальшого глибшого дослідження [1-10].

Метою дослідження було визначення економічної сутності складових матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств та обґрунтування напрямів її відтворення на інноваційній основі.

Результати дослідження та їх обговорення. З макроекономічної теорії відомо, що засоби виробництва – це сукупність засобів і предметів праці, які використовуються у процесі виробництва. До засобів праці відносять знаряддя виробництва (машини, обладнання, виробничі будівлі та споруди, транспортні засоби і засоби зв'язку). Важливим засобом праці є земля. Водночас, предмети праці – все те, на що спрямована трудова діяльність людини. Саме цей теоретико-методологічний підхід дозволяє розкрити економічний зміст матеріально-технічної бази. Отже, засоби виробництва, як сукупність засобів і предметів праці, які використовуються у процесі виробництва, формують речовий фактор продуктивних сил, включаючи технологію виробництва, вони утворюють матеріально-технічну базу.

Економічна сутність матеріально-технічної бази тісно пов'язана із розумінням продуктивних сил. Однак між ними існують відмінності: матеріально-технічна база аграрної сфери не включає до свого складу виробника, хоча продукт створюється і приводиться в рух засобами праці та робочою силою. Відмінність матеріально-технічної бази сільського господарства від власне сільськогосподарського виробництва полягає в тому, що останнє являє собою діалектичну єдність продуктивних сил і виробничих відносин, а матеріально-технічна база – лише елемент продуктивних сил, на основі якого між суб'єктами виробничого процесу складаються відповідні виробничі відносини.

Матеріально-технічна база, як поняття, не нове в економічній науці, належить до базових, системоутворювальних елементів сільського господарства, без яких не може забезпечуватися економічне зростання галузі. За своїм натуральним складом матеріально-технічна база включає засоби і предмети праці (машини, обладнання та інші технічні засоби, виробничі та культурно-оздоровчі споруди, робочу і продуктивну худобу, багаторічні насадження, засоби захисту рослин, насіння, корми, сировину, паливо). У процесі її функціонування використовуються природні ресурси (вода та ін.). Усі елементи матеріально-технічної бази об'єднуються у ті або інші технологічні системи на основі певних форм організації виробництва. При формуванні МТБ визначальна роль у засобах виробництва належить знаряддям праці. У міру їх вдосконалення зростає технічна озброєність праці, змінюється роль працівників у процесі виробництва.

У сучасній економічній літературі мають місце різні трактування категорії «матеріально-технічна база сільського господарства». Так, під матеріально-технічною базою С. Мочерний розуміє речову частину продуктивних сил; Б.А.Райзберг, Л.Ш. Лозовський, О.Б. Стародубцева трактують це поняття більш широко – як сукупність основних елементів засобів виробництва [11, 12]. Розбіжності серед науковців також спостерігаються щодо питання включення земельних ресурсів до складу матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва. Ми поділяємо думку науковців про те, що земля, будучи головним засобом виробництва в сільському господарстві, виступає системоутворювальним елементом у складі МТБ. Так, на думку В.Г. Андрійчука, складовою частиною матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва є матеріально-технічні ресурси та земельні угіддя, що відрізняються за родючістю [13]. Це зумовлює необхідність диференціації витрат на виробництво одиниці продукції, оскільки для отримання однакової врожайності на ґрунтах різної родючості необхідна різна оснащеність виробничими фондами, що, на нашу думку, актуалізує завдання розробки механізмів та інструментів їх реалізації.

Саме в МТБ відображається комплексна оцінка властивостей землі, як знаряддя і предмета праці. Це визначається взаємозв'язком і взаємозумовленістю природних властивостей землі і матеріально-технічних ресурсів. Відомо, наприклад, що ґрунтова родючість формується під впливом не тільки клімату, рельєфу місцевості, характеру зволоження, але й залежить від внесення добрив, застосування інтенсивних технологій, а також природного ландшафту.

Отже, існуючі підходи до визначення категорії матеріально-технічна база сільського господарства суперечливі, відрізняються складністю і багатогранністю тлумачення, що необхідно враховувати при обґрунтуванні її економічної сутності та змісту. У рамках класичного підходу розглядають структурні компоненти МТБ сільськогосподарського виробництва, тобто її поелементний склад, і приділяється недостатня увага питанням її адаптивного використання в різних науково-технічних умовах. Водночас вважаємо, що МТБ сільськогосподарського виробництва необхідно вивчати в діалектичній єдності її форми і змісту на основі системно-відтворювального підходу. З цієї точки зору зворотний вплив на структурне наповнення МТБ надає її використання на основі розвитку інноваційних процесів.

Отже, синтез класичного та інноваційно орієнтованого підходів до формування і використання матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва дозволяє розглядати дану категорію в діалектичній єдності змісту (земельні ресурси, основні виробничі фонди, матеріальні оборотні кошти) і форми використання матеріально-технічних ресурсів (виробничі технології), із урахуванням відповідності структурних елементів науково обґрунтованим нормативам, стратегічним і програмним індикаторам розвитку МТБ, основною рушійною силою якого має бути інноваційний процес.

Формування МТБ сільського господарства розглядається нами як природно-еволюційний процес, і як процес інноваційного розвитку, спрямований на підвищення стійкості економічного зростання за рахунок розширеного відтворення всіх видів ресурсів та якісного їх перетворення, в основі яких лежать масштабні зміни виробничо-економічної структури МТБ господарюючих суб'єктів і способів її інноваційного оновлення.

Поелементна структура МТБ сільськогосподарських підприємств включає у себе: земельні ресурси та їх якісні характеристики, рельєф, ґрунтові умови, розміри; основні засоби – активні та пасивні, виробничі і невиробничі; матеріальні оборотні кошти й елементи; інформаційні

ресурси та інноваційний потенціал МТБ, під якими розуміємо її здатність виконувати завдання, що забезпечують досягнення поставленої інноваційної мети, тобто ступінь готовності до реалізації перетворень і впровадження новацій по всьому спектру складових елементів (рис. 1).

Інноваційний потенціал багато в чому залежить від обсягу та якості інформаційних ресурсів, представлених науково-технічною, економічною та іншою інформацією. Ураховуючи складний характер такого феномену як МТБ необхідно використати системний підхід, виявити ключові структурні підсистеми її формування і використання (рис. 2). Формування ресурсів передбачає нормативне наповнення матеріально-технічних засобів відповідно до потреб сільськогосподарських споживачів.

Структурна побудова МТБ підпорядкована раціональній організації її виробничих процесів, протягом яких відбувається циклічна трансформація усіх видів матеріально-технічних ресурсів, необхідних для забезпечення сільськогосподарського виробництва. Тому МТБ вимагає обґрунтування потреби в ресурсах, їх запасах та обсягах споживання в розрізі видів, що базується на додержанні нормативних підходів і розробці організаційно-економічних заходів ефективного використання матеріально-технічної бази господарств.

Ефект комплексної механізації вищий за умови відповідного технічного забезпечення, наукової обґрунтованості спеціалізації та розміру підприємства, виробництва продукції за прогресивними технологіями. Технічні засоби використовуються раціонально за достатньої чисельності механізаторських кадрів та їх відповідної кваліфікації, що дозволяє підвищити змінність використання машин, наявність ремонтної бази, що забезпечує їх високу технічну готовність. Разом з тим, висока технічна озброєність праці дозволяє використовувати її більш продуктивно. Водночас, економія витрат досягається кооперацією у використанні технічних ресурсів, насамперед підвищеної потужності і короткого періоду використання, в організації своєчасного та якісного технічного обслуговування і ремонту. Особливе значення це має для фермерських господарств в умовах дефіциту і дорожчезні техніки.

Узагальнення наукових джерел дозволило виділити властивості фондомісткості, капіталомісткості, енергомісткості та паливомісткості, характерні матеріально-технічній базі галузей рослинництва і тваринництва. Крім того, в сільському господарстві фактори науково-технічного прогресу різняться за рівнем їх впливу на МТБ і ресурсомісткість виробленої продукції.

Високий рівень фондомісткості матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва пов'язаний певною мірою з сезонністю функціонування її елементів. Розбіжність робочого періоду з часом виробництва зумовлюють за собою використання сільськогосподарських машин на рік упродовж всього лише декількох днів. Це вимагає додаткових витрат, пов'язаних із зберіганням машин, формуванням запасів насіння, кормів і т. д.

Значні інвестиції, що визначають високий ступінь капіталомісткості матеріально-технічної бази, обумовлені тим, що виробництво продукції на значних територіях потребує дорогих мобільних технічних засобів і механізмів, а також створення відповідної транспортної інфраструктури.

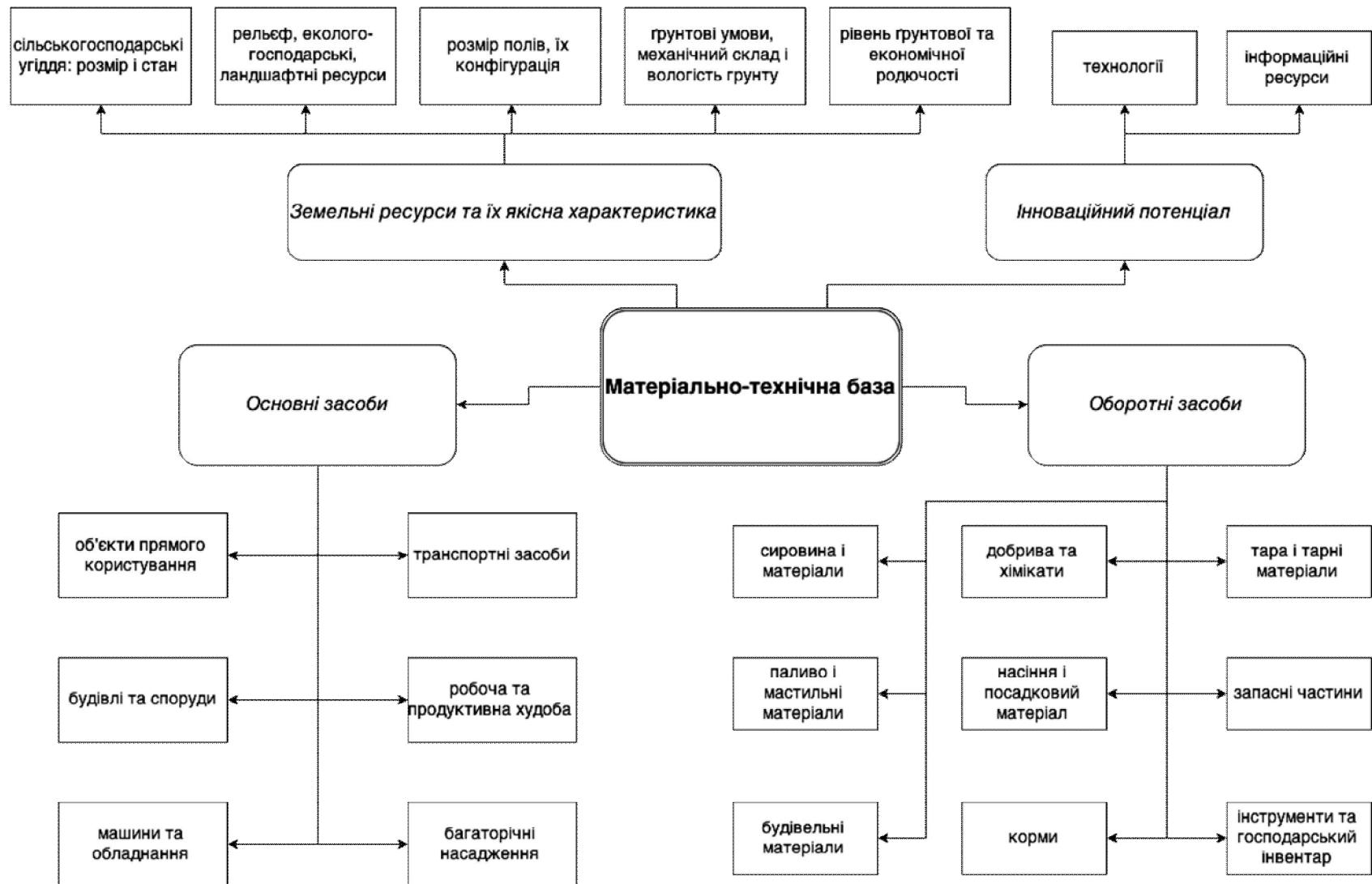

Рис. 1. Складові матеріально-технічної бази сільського господарства.

Джерело: складено автором

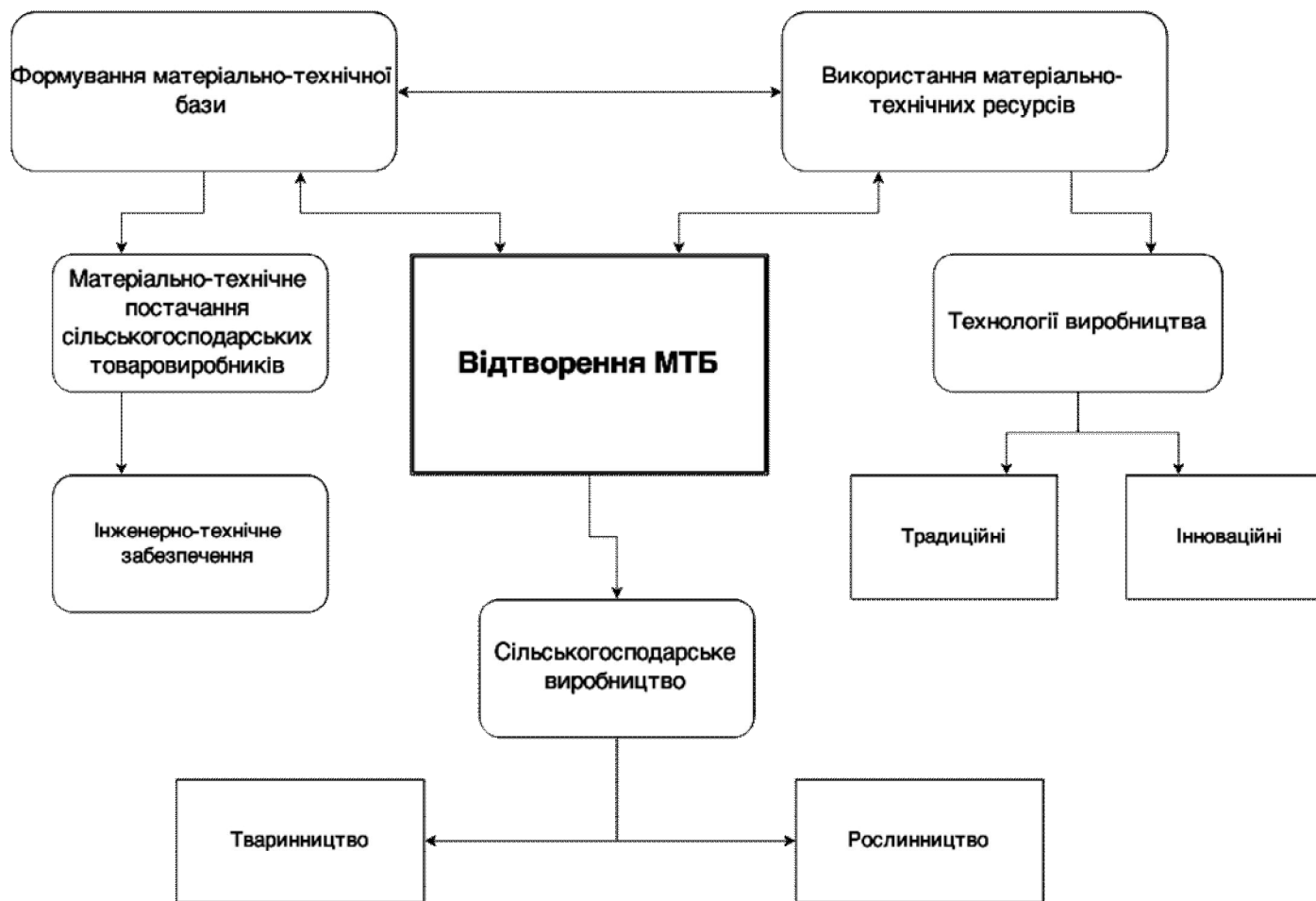

Рис. 2. Взаємодія підсистем формування та використання МТБ у сільськогосподарському виробництві.
 Джерело: узагальнено автором за джерелами [3, 4, 8, 14]

Найважливішою специфічною особливістю матеріально-технічної бази сільського господарства є обов'язкове включення до складу її елементів земельних угідь і живих організмів (худоба, птиця, рослини). Земля, будучи системоутворювальним фактором МТБ, виступає при цьому активним засобом сільськогосподарського виробництва, його найважливішим речовим фактором, необхідною матеріальною умовою процесу праці. Земля має двоїсту природу, оскільки може бути віднесена як до природних ресурсів, так і до основних виробничих фондів сільського господарства, що є визначальною частиною ресурсів МТБ. Відтворення МТБ передбачає її відновлення і розширення на новій науково-технічній основі впровадження інноваційних продуктів і технологій, що має відповідати потребам сучасних сільськогосподарських товаровиробників.

У зв'язку з цим пріоритетними напрямками формування структурних елементів МТБ сільського господарства на інноваційній основі мають стати:

- забезпечити збереження та підвищення родючості земельних ресурсів;
- орієнтувати сільськогосподарські підприємства на модернізацію та технічне переозброєння будівель і споруд; впровадження високоякісних систем машин та обладнання, а також мобільних транспортних засобів;
- техніко-технологічне забезпечення сільськогосподарського виробництва здійснювати на основі нанотехнологій, ресурсощадних технологій, біотехнологій екологічного захисту, сучасної біоенергетики;
- при формуванні матеріальних оборотних засобів надавати перевагу високоефективним добривам, сучасним хімічним засобам захисту; повноцінним комбінованим кормам, високопродуктивному насінню, якісним паливно-мастильним матеріалам;
- продуктивну худобу та сільськогосподарські рослини вибирати на основі елітного сортового складу та гібридів сільськогосподарських культур; високопродуктивних порід сільськогосподарських тварин.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Важливим завданням у нинішніх умовах є економічне обґрунтування способів та напрямів забезпечення розширеного відтворення складових матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, поліпшення стану сільськогосподарської техніки та модернізації технологій. Від рівня розвитку технічних систем і механізмів, які мають інноваційний характер залежать обсяги випущеної сільськогосподарської продукції, її якість, конкурентоспроможність і, в кінцевому рахунку, продовольча незалежність держави. Найважливішим результатом ефективного використання матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва є збільшення обсягів виробництва та здешевлення вартості випущеної продукції за рахунок модернізації, технічного переозброєння та реконструкції діючих виробничих об'єктів, реінжинірингу технологічних процесів, застосування комплексної механізації, широкого впровадження індустріальних методів виробництва продукції, спеціалізації і концентрації виробництва, що досягається за рахунок використання системно-відтворювального підходу до розвитку потенціалу МТБ на інноваційній основі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоусько Я.К. Техніко-технологічне забезпечення сільського господарства / Я.К. Білоусько, В.Л. Товстопят // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С. 29-33.
2. Білоусько Я.К. Удосконалення техніко-технологічного оснащення аграрного виробництва / Я.К. Білоусько, В.Л. Товстопят. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 59 с.
3. Іванишин В.В. Організаційно-економічні засади відтворення і ефективного використання технічного потенціалу аграрного виробництва [монографія] / В.В. Іванишин. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.
4. Підлісецький Г.М. Економічні проблеми відтворення основних засобів у сільському господарстві / Г.М. Підлісецький // Економіка АПК – 2012. – №1. – С. 184-185.
5. Шпикуляк О.Г. Трансфер технологій в агропромисловому виробництві України / О.Г. Шпикуляк, С.О. Тивончук, С.В. Тивончук // Економіка АПК. – 2012. – №5. – С. 131-139.
6. Могилова М.М. Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі / М.М. Могилова, Я.К. Білоусько, Г.М. Підлісецький // Економіка АПК – 2013. – №2. – С. 61-67.
7. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: монографія / В.Г. Андрійчук. – Ніжин: ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2007. – 216 с.
8. Олійник О.В. Економічний механізм розширеного відтворення в сільському господарстві: навч. посіб. / О.В. Олійник. – К., 2006. – 288 с.
9. Шибанін В. Стан та напрями оновлення та розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства в Україні / В. Шибанін // Економіка АПК. – 2002. – №8. – С. 16-23.

10. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наукова доповідь / За заг. ред. акад. НААН П.Т. Саблука. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 113-114.

11. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.

12. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 1996. – С. 54.

13. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 779 с.

14. Проблеми відтворення основних засобів сільського господарства Чернігівської області / М. Бутко, О. Зеленська, С. Зеленський, О. Дорофієва // Економіка АПК. – 2005. – №9. – С.45-52.

REFERENCES

1. Bilousko Ia.K. Tekhniko-tehnolohichne zabezpechennia silskoho hospodarstva / Ia.K. Bilousko, V.L. Tovstopyat // Ekonomika APK. – 2009. – №12. – S. 29-33.

2. Bilousko Ia.K. Udoshkonalennia tekhniko-tehnolohichnoho osnashchennia ahrarnoho vyrobnytstva / Ia.K. Bilousko, V.L. Tovstopyat. – K.: NNTs IAE, 2012. – 59 s.

3. Ivanyshyn V.V. Orhanizatsiino-ekonomichni zasady vidtvorennia i efektyvnoho vykorystannia tekhnichnoho potentsialu ahrarnoho vyrobnytstva [monohrafiia] / V.V. Ivanyshyn. – K.: NNTs IAE, 2011. – 350 s.

4. Pidlisetskyi H.M. Ekonomichni problemy vidtvorennia osnovnykh zasobiv u silskomu hospodarstvi / H.M. Pidlisetskyi // Ekonomika APK. – 2012. – №1. – S. 184-185.

5. Shpykuliak O.H. Transfer tekhnologii v ahropromyslovomu vyrobnytstvi Ukrainy / O.H. Shpykuliak, S.O. Tyvonchuk, S.V. Tyvonchuk // Ekonomika APK. – 2012. – №5. – S. 131-139.

6. Mohylova M.M. Materialno-tekhniche zabezpechennia ahrarnoi haluzi / M.M. Mohylova, Ia.K. Bilousko, H.M. Pidlisetskyi // Ekonomika APK. – 2013. – №2. – S. 61-67.

7. Andriichuk V.H. Kapitalizatsiia silskoho hospodarstva: stan ta ekonomichne rehuliuвання rozvytku: monohrafiia / V.H. Andriichuk. – Nizhyn: TOV «Vyd-vo «Aspekt-Polihraf», 2007. – 216 s.

8. Oliinyk O.V. Ekonomichniy mekhanizm rozshyrenoho vidtvorennia v silskomu hospodarstvi: navch. posib. / O.V. Oliinyk. – K., 2006. – 288 s.

9. Shebanin V. Stan ta napriamy onovlennia ta rozvytku materialno-tekhnicnoi bazy silskoho hospodarstva v Ukraini / V. Shebanin // Ekonomika APK. – 2002. – №8. – S. 16-23.

10. Orhanizatsiino-ekonomichna modernizatsiia ahrarnoi sfery: naukova dopovid / Za zah. red. akad. NAAN P.T. Sabluка. – K.: NNTs IAE, 2011. – S. 113-114.

11. Ekonomichna entsyklopediia: U trokh tomakh. T. 2 / Redkol.: S. V. Mochernyi (vidp. red.) ta in. – K.: Vydavnychiy tsentr «Akademii», 2001. – 848 s.

12. Sovremenniy ekonomicheskiy slovar' / B.A. Raizberh, L.S. Lozovskiy, E.B. Starodubtseva. – M.: YNFRA-M, 1996. – S. 54.

13. Andriichuk V.H. Ekonomika pidpriemstv ahropromysloвого kompleksu / V. H. Andriichuk. – K.: KNEU, 2013. – 779 s.

14. Problemy vidtvorennia osnovnykh zasobiv silskoho hospodarstva Chernihivskoi oblasti / M. Butko, O. Zelenska, S. Zelenskiy, O. Dorofieva // Ekonomika APK. – 2005. – № 9. – S.45-52.

Формирование и воссоздание составляющих материально-технической базы сельскохозяйственных предприятий

Д.А. Качан

В статье рассмотрена экономическая сущность материально-технической базы, исследована ее связь с сельскохозяйственным производством. Проанализированы разные подходы к трактовке категории «материально-техническая база сельского хозяйства», предложен синтез классического и инновационно ориентированного подходов к формированию и использованию материально-технической базы сельскохозяйственных предприятий. Обобщены пути взаимодействия подсистем формирования и использования материально-технической базы в сельскохозяйственном производстве. Предложены приоритетные пути формирования структурных элементов материально-технической базы сельского хозяйства на инновационном основании.

Ключевые слова: материально-техническая база, основные средства, расширенное воссоздание, инновационный подход.

Надійшла 12.05.2015 р.